

اثرات گردشگری و فعالیتهای تفریحی بر پارک‌های محلی و مناطق حفاظت‌شده

هلیا خاتمی - دانشجوی کارشناسی محیط زیست

اثرات گردشگری بر روی محیط‌زیست می‌تواند به‌طور سودمندی در سه گروه اصلی مورد توجه قرار گیرد:

- آن‌هایی که با حمل‌ونقل و سفر در ارتباط هستند.
- آن‌هایی که با محل اقامت و اسکان در ارتباط هستند.
- آن‌هایی که در رابطه با فعالیتهای تفریحی هستند.

فی‌نفسه اثرات فیزیکی و زیست‌شناختی مهم بر روی محیط‌زیست در هر کدام از گروه‌های فوق خلاصه شده‌اند. علاوه بر این اثرات ابتدایی، میزان بالایی از اثرات ثانویه نیز می‌تواند در اثر گردشگری در طبیعت اتفاق بیفتد. به‌عنوان یک مثال بارز، مناطق حفاظت‌شده بسیاری توسط جاده‌هایی که برای دسترسی خدماتی مانند آتش‌نشانی، جمع‌آوری زباله‌ها، تهیه هیزم و غیره احداث شده و یا با جاده‌هایی که قدمت آن‌ها به قبل از تشکیل منطقه حفاظت‌شده برمی‌گردد، تکه‌تکه شده‌اند. این راه‌ها حتی اگر به‌طور رسمی برای عموم در دسترس نباشند، برای وسایل نقلیه و افراد دسترسی ایجاد می‌کنند. چنین دسترسی کنترل نشده‌ای خصوصاً در مناطق دور افتاده که معمولاً جنگل‌بانان و محیط‌بانان بسیار کمی برای نظارت مناسب دارد، قابل توجه هستند. استفاده مداوم از این جاده‌ها توسط وسایل نقلیه باعث فرسایش و فشردگی خاک می‌شود، که از رویدن مجدد گیاهان جلوگیری کرده و بیماری‌های قارچی و احتمال ایجاد حریق را افزایش می‌دهد. در برخی موارد نیز فرسایش به‌عنوان تهدیدی کنترل نشده در نتیجه تردد وسایل نقلیه می‌تواند منجر به غیر قابل عبور شدن جاده‌ها برای وسایل نقلیه امدادی شود. به‌طوری‌که به‌عنوان مثال جاده‌ها دیگر برای دسترسی آتش‌نشانی قابل استفاده نخواهند بود.

علاوه بر اثرات مستقیم وسایل نقلیه، اثرات افرادی که از این راه‌ها نیز استفاده می‌کنند نیز وجود دارد. از فعالیت‌های تأثیرگذار این افراد می‌توان به روشن کردن عمدی یا غیرعمدی آتش، شلیک به حیوانات، آسیب به پوشش‌های گیاهی محوطه اردوگاه، جمع‌آوری هیزیم‌های خشک و تر اشاره نمود، که این عوامل می‌توانند منجر به کاهش ثمردهی گیاهان و وضعیت مواد مغذی خاک، تغییر در وضعیت گیاهان و آسیب به گیاهان چه به‌طور مستقیم و چه با افزایش آسیب‌پذیری به آفات و بیماری‌ها شود.

اثرات ثانویه محیط‌زیستی می‌تواند از تلاش برای کاهش و تسکین دادن اثرات ابتدایی نشاءت گیرند. برای مثال جاده‌هایی که برای عبور پیاده‌ها بسیار مورداستفاده قرا می‌گیرند معمولاً دچار فرسایش و

کاهش سطح می‌شوند. از آنجایی‌که عابران از مناطق دچار فرسایش استفاده نمی‌کنند، این جاده‌ها سپس به‌صورت جاده‌های متعدد عریض می‌شوند. برای جلوگیری از این فرسایش خاک مدیران می‌توانند جاده‌ها را با نصب سنگ فرش یا راه‌های چوبی یا دیگر مصالح مشابه محکم و سخت کنند. علاوه بر تأثیر دیداری این راه‌ها بر تجربه بازدیدکننده، ساخت جاده‌ها نیز ممکن است تأثیرات دیگری بر محیط‌زیست وارد کنند. به‌طور مثال، یک مسیر عبور پیاده پراستفاده از گذرگاه شارلوت تا بلولیک در پارک ملی کسپاسکو اخیراً سنگ فرش و سنگ‌ریزی شده است. علاوه بر ایجاد یک شکاف دیداری آشکار و واضح این جاده جدید با علف‌های هرز ناخواسته محاصره شده است. احتمالاً مسئولان تهیه سنگ‌ریزه‌ها

از استریل کردن سنگ‌ریزه‌ها صرف‌نظر کرده بودند و آن‌ها هنوز در زمان استفاده دانه‌های علف‌ها را همراه خود داشتند و این مزاحمت در حاشیه این راه یک زیستگاه و موقعیت مناسب برای این دانه‌ها فراهم آورد تا جوانه بزنند و سبز شوند. اثر ثانویه یعنی پدیداری علف‌ها به‌طور قابل‌بحثی مهم و جدی‌تر از اثر اولیه یعنی از بین رفتن مسیرهای پیاده‌روی است. به‌عنوان مثالی دیگر بر اساس گزارش همیلتون اسمیت (۱۹۸۷) درصد رطوبتی که در غار الکساندرا، در شهر ناراکورت استرالیا، برای به حداقل رساندن آسیب به دیواره‌ها و نقاشی‌های غار بدر نظر گرفته‌شده بود باعث انقراض محلی گونه نسبتاً نادری در این غار شد. (۱۳۹۱_۲_۱۰ (۷۹)

اثرات دقیق حاصل از انواع مختلف فعالیت‌های تفریحی به پارامترهای محیط‌زیستی محل مثل میزان شیب‌دار بودن زمین، نوع خاک و پوشش گیاهی نیز بستگی دارد. برای مثال قدم زدن روی برخی بافت‌های خاک‌ها

بیشتر از سایرین باعث فرسایش می‌شود. یا به‌عنوان مثال زباله‌های انسانی در مناطقی با عمق کم خاک باعث بروز مشکلات بیشتری می‌شوند. همچنین آلودگی‌های ناشی از زباله‌های انسانی در آب‌هایی که اکسیژن فراوان

و مواد مغذی بسیار کمی دارند مثل نهرهای میان کوهی یا نهرهایی با بستر شنی و آب تمیز، اثر مهم‌تری دارند. علاوه بر تغییرات از لحاظ محیط‌زیست بیولوژیکی و فیزیکی، فعالیت‌های تفریحی نیز ممکن است اثرات زیان باری بر روی محیط‌زیست انسان وارد کند. این آثار به سه دسته کلی تقسیم

می‌شوند. اولین گروه شامل آسیب به مناطق باستانی و بخش‌هایی مثل دیوار غارها، نقاشی‌های روی سنگ‌ها و حکاکی‌ها، آسیب به تپه‌های کوچک محلی و کندن و بردن بخش‌هایی به‌عنوان یادگاری و آسیب‌های وحشیگرایانه به محیط می‌شود. دسته دوم تأثیرات زیر پا گذاشتن قوانین فرهنگی است مثلاً ورود بی‌اجازه به مناطق یا عکس

گرفتن از آثاری با اهمیت بالا و خاص یا دست داشتن در رفتارهای مضر فرهنگی به هر نحوی. این اثرات ممکن است از قصد انجام شده باشد یا اغلب ناشی از بی‌توجهی باشد. سومین دسته این تأثیرات به‌طور عمده به علت استفاده بسیار زیاد از زیرساخت‌ها بر افراد بومی است.

اثرات بر روی تجربیات بازدیدکنندگان:

نظرسنجی‌ها از بازدیدکنندگان نشان می‌دهد که خواست و انتظار آن‌ها محیط‌هایی هستند که تغییراتی نداشته یا تغییرات بسیار جزئی داشته باشند. تغییرات دیداری، سروصدا و شلوغی و حتی بیشتر از همه آسیب‌های محیط‌زیستی از جمله رایج‌ترین دلایلی است که بازدیدکنندگان از آن‌ها شکایت می‌کنند.

بسیاری از این شکایات بازتاب تضاد بین گروه‌های مختلف بازدیدکنندگان است. به‌خصوص ناسازگاری

بین گروهی که از راه‌های حمل‌ونقل مکانیزه استفاده می‌کنند و گروهی که از این حمل‌ونقل استفاده نمی‌کنند همیشه وجود دارد. وقتی تعداد و تراکم بازدیدکننده‌ها در یک مکان مشخص افزایش پیدا می‌کند ویژگی‌های آن ناحیه به‌عنوان نتیجه این اتفاق نیز تغییر می‌کند، نوع افرادی که از یک منطقه بازدید می‌کنند، انتظارات و نیازهای آن‌ها به‌مرور زمان تغییر می‌کند. آن دسته از بازدیدکنندگانی که به این مکان‌ها سفر می‌کنند تا از زیبایی‌های طبیعت دست نخورده و بکر لذت ببرند جای خود را به کسانی می‌دهند که به

مکان‌های طبیعی می‌روند تا از ورزش یا فعالیت‌های اجتماعی در محیط باز لذت ببرند. نتایج نظرسنجی‌ها از بازدیدکنندگان نشان می‌دهد که آن‌ها هنوز هم از وضعیت موجود راضی هستند، اما این بازدیدکنندگان، بازدیدکنندگان سابق و قبلی نیستند. آن‌هایی که به این مکان‌ها در زمان‌های قبل که دست نخورده بود سفر کرده بودند از تغییرات اعمال‌شده ناراضی هستند، و دیگر به این مکان‌ها سفر نمی‌کنند. این روند باعث می‌شود بررسی کاهش کیفیت تجربه بازدیدکنندگان سخت شود.

مقررات همچنین ممکن است در راستای کنترل تعداد بازدید کنندگانی که در هر بازه زمانی به یک منطقه مشخص وارد می‌شوند، نقطه دسترسی آن‌ها، و نوع فعالیتی که آن‌ها انجام می‌دهند، باشند. برای مطمئن شدن از اینکه این مقررات مؤثر واقع می‌شوند نیاز به عوامل بازدارنده‌ای، مانند اعمال محدودیت‌ها یا جریمه‌ی نقدی، و هم نیازمند نظارت برای پیدا کردن نقض قوانین است. نظارت که معمولاً توسط جنگلبانان انجام می‌شود، نیازمند زمان، نیروی کار و منابع است، که می‌تواند مقدار زیادی از بودجه محدود اندوخته مدیر را مصرف کند. فعالیت‌های بازدید کنندگان و نتایج حاصل روی طبیعت و محیط‌زیست انسانی به‌طور مؤثرتری می‌تواند با سیستم‌های انگیزشی کنترل شود تا با قانون‌گذاری. به‌عنوان مثال اگر منطقه‌ای برای حفاظت و تفریحات با اثر کم بر محیط‌زیست اختصاص یافته باشد لازم است تا از هر نوع توسعه در جهت مقاصد تفریحی غیر مربوط به حیات‌وحش صرف‌نظر گردد. امکانات برای تفریحاتی که در زمین‌های بکر انجام نمی‌شوند مثل زمین‌های تنیس، باربیکیوها، زمین‌های گلف، مسیرهای دوچرخه‌سواری و تله سبز باید در خارج از زمین‌های بکر و دست‌نخورده واقع شوند.

مدیریت

ملزومات برای بهتر کردن مدیریت توریسم و فعالیت‌های تفریحی در پارک‌های ملی و مناطق حفاظت‌شده به دو دسته اصلی تقسیم می‌شود، که این دو بخش شامل اطلاعات و عمل می‌شوند. اولین نیازمندی داشتن اطلاعات پایه‌ای و فهرست منابع نه فقط برای مناطق حفاظت‌شده که برای سایر نواحی طبیعی منطقه یا کل فضای روستایی است. این داده‌ها برای بررسی میزان از بین رفتن محیط‌زیست در یک منطقه خاص ضروری است. دومین نیازمندی بررسی تغییرات محیط‌زیستی هم از نظر دلایل طبیعی مانند آتش‌سوزی و تغییرات بارندگی و هم از نظر عوامل مردمی مانند فشار بازدید کنندگان حیوانات وحشی، علف‌های هرز و نوع استفاده از زمین در مناطق مجاور است. همراه با در نظر داشتن تغییرات محیط‌زیستی باید نوع و تعداد و رفتار بازدید کنندگان را با در نظر داشتن تغییرات فصلی زیر نظر داشته باشیم. با این اطلاعات مدیران منطقه حفاظت‌شده می‌توانند مشکلات مدیریتی و مسائلی را که نیاز به اقدام دارند را شناسایی کنند.

اقدامات مدیریتی در چهار گروه اصلی می‌توانند تقسیم شود. مقررات و نظارت، انگیزه‌ها، حفاظت و آموزش. انواع و سطح‌های مختلفی از قوانین در مقیاس‌های مختلف زمانی و مکانی موردنیاز هستند. در مقیاس‌های ملی و منطقه‌ای این روش شامل برنامه‌ریزی کلی برای حفاظت منطقه، توریسم، موارد تفریحاتی و سایر استفاده‌ها از زمین می‌شود. در مقیاس محیط‌های حفاظت‌شده تکی قانون‌گذاری شامل ابزارهایی برای تعیین راهنماهای کلی برای توسعه توریسم در نواحی طبیعی و منطقه بندی برای استفاده‌های متفاوت از قسمت‌های مختلف مناطق حفاظت‌شده می‌شود. در مورد منطقه بندی اطمینان حاصل کردن از اینکه فعالیت‌های یک منطقه از عملکرد از پیش تعیین‌شده مناطق تخطی نمی‌کند دارای اهمیت است. به‌عنوان مثال توسعه توریسم و سرگرمی در بخش بالایی یک حوضه آبریز به‌طور نامطلوبی کیفیت آب بخش پایینی حوضه را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد بنابراین اگر مورد اخیر فقط برای منطقه حفاظت‌شده ناحیه بندی شده باشد، ممکن است دچار زوال کیفیت آب شود، گرچه در خود این منطقه حفاظت‌شده فعالیت تفریحی وجود ندارد.

هنگامی که تعداد زیاد بازدید کنندگان مطلوب باشد، یک گزینه‌ی مدیریتی محافظت یا مقاوم کردن مناطق موردنظر است تا اثرات ایجاد شده را به حداقل برساند از مثال‌های رایج این موضوع می‌توان به سنگ فرش کردن راه‌ها یا استفاده از راه‌های چوبی نصب تخته‌های چوب‌بر روی جاده‌های پیاده‌روی پرتردد و تهیه هیزم و شومینه و سرویس بهداشتی در اردوگاه‌های شلوغ اشاره کرد. چنین مقاومت‌هایی همچنین باعث تسریع موفقیت در زمینه‌های تفریحی می‌شود. چهارمین مورد در زمینه مدیریت آموزش است و در مناطق بکر این تنها راهی است که می‌تواند به‌شدت مؤثر باشد. معمولاً مردم عوام تأثیرات کارهای خود بر محیط‌زیست را درک نمی‌کند. عموماً بازدید کنندگان مناطق حفاظت‌شده به کسب اطلاعات در این مناطق جهت اصلاح رفتارهای خود به‌طور مثبتی واکنش نشان می‌دهند. علاوه بر این راه‌های گوناگون بسیاری برای اعمال سیاست‌های محیط‌زیستی توسط شرکت‌های خصوصی خدمات توریستی و تمام صنعت توریسم، به‌صورت نمایش در مجامع محلی و معرفی دانش محیط‌زیستی در برنامه‌ی آموزشی مدرسه و دانشگاه‌ها انجام می‌پذیرد.

نتیجه گیری

اطلاعات بسیار کمی راجع به تأثیرات محیط‌زیستی توریسم و فعالیت‌های تفریحی مناطق طبیعی در پارک‌های ملی و مناطق حفاظت‌شده معین منتشر شده است. دانش مدیران متخصص که از طریق تجربه با موضوع ذخیره و اندوخته‌هایی طی زمان طولانی به دست آمده است، می‌تواند راه‌حل این کمبود باشد. البته این دانش به‌راحتی گردآوری نمی‌شود و یک فاکتور کمی نیست.

از آنجایی که تقاضا برای مناطق طبیعی، امکانات تفریحی و توریسم در حال افزایش است و منابع مناطق طبیعی ثابت است، واقع‌گرایانه است که انتظار رود سطح توریسم و تفریحات در پارک‌ها و ذخایر طبیعی در آینده نزدیک همچنان رو به رشد باشد. مدیریت آگاهانه برای به حداقل رساندن تأثیرات فشار توریسم هم بسیار مهم است. و این موضوع نیازمند اطلاعات در مورد رابطه میان تعداد بازدیدکننده‌ها و فعالیت‌ها و تأثیرات آن‌ها روی گونه‌های مشخص از محیط‌زیست است. تحقیقات در این زمینه برای موفقیت مدیریت پارک‌ها و مناطق حفاظت‌شده حیاتی است.

بازدیدکنندگان را دارد، و آموزش هم در محل و هم در جایگاه‌های دیگر، است. موضوع انگیزه دادن با توجه به تعداد بالای برنامه‌های پیشنهادی برای توسعه توریسم مسئله‌ای مهم است. پارک‌ها و مناطق حفاظت‌شده فقط برای فعالیت‌های تفریحی با اثرات کم مناسب هستند، مثل فعالیت‌هایی که بر پایه سفر کردن به مناطق بکر و دست‌نخورده و تورهای تاریخی و غیره هستند. انجام فعالیت‌های تفریحی با تأثیر زیاد مثل فعالیت‌های ورزشی و فعالیت‌های اجتماعی، استفاده از وسایل نقلیه موتوردار و مهندسی در مقیاس‌های کلان و ساخت‌وساز ساختمان‌ها باید از پارک‌ها و مناطق حفاظت‌شده دور شوند. همچنین برای توسعه صنعت توریسم در پارک و مناطق حفاظت‌شده، ساخت امکاناتی مثل هتل‌های بزرگ، تراموای برقی بزرگ، تله‌سیژ، زمین‌های گلف و تنیس و تفرجگاه‌های ساحلی با

مناطق مناسب برای اسکی روی آب نامناسب است. بیان این نکات در رابطه با هر طرح پیشنهادی توسعه توریسم در پارک‌ها و مناطق حفاظت‌شده به‌عنوان امری واجب و ضروری باید انجام شود. راهنماهای عمومی برای توسعه توریسم در مناطق حفاظت‌شده که توسط ایالت‌ها اتخاذ شده‌اند و به مسئولین دولتی ابلاغ شده‌اند، می‌توانند در زمینه مشکلات ناشی از تصمیم‌گیری‌های سریع و ناگهانی بر توسعه صنعت توریسم و مناطق حفاظت‌شده‌ی استرالیا فائق آید.

منابع:

- Buckley, R. and Pannell, J., 1990. Environmental impacts of tourism and recreation in national parks and conservation reserves. *Journal of Tourism Studies*, 1(1), pp.24-32.
- Hamilton-Smith, E. (1987). «Karst Kreaturs»; the fauna of the Australia karat. *Australian Ranger Bulletin*, 4 (3), 910.
- HUitable, D. (1987) The environmental impact of firewood collection for campfires, and appropriate management strategies. Salisbury: South Australian College of Advanced Education.
- Gillen, J.S. (1989). Coongie Lakes study: Visitor studies - full report. Report to South Australian Department of Environment and Planning, Adelaide.
- Jacob, G.R. and Schreyer, R. (1980). Conflict in outdoor recreation: a theoretical perspective. *Journal of Leisure Research*, 12, 368380.
- Jacob, G.R. and Schreyer, R. (1980). Conflict in outdoor recreation: a theoretical perspective. *Journal of Leisure Research*, 12, 368380.

به منطقه خاصی که فی‌نفسه برای کارهای حفاظت اختصاص دارند محدود شوند. برای به حداقل رساندن اثرات محیط‌زیستی توریسم و فعالیت‌های تفریحی نیاز به ترکیبی از برنامه‌ریزی و قوانین، انگیزه‌هایی که فعالیت‌های خاصی را تشویق و انجام فعالیت‌های دیگر را سست کند، مقاوم‌سازی فیزیکی مناطقی که بیشترین فشار

در این میان برخی قوانین کلی هم به شرح زیر می‌تواند وجود داشته باشد. مدیریت چندمنظوره در پارک‌ها و مناطق حفاظت‌شده باید به استفاده‌هایی که با اهداف اصلی حفاظت مغایرت ندارند محدود شود. استفاده از مناطق حفاظت‌شده مانند حوضه‌های آبریز نیز گزینه‌ی دیگری است، مادامی‌که سدها و سیستم‌های دیگر ذخیره‌سازی پایین‌دست منطقه حفاظت‌شده باشند. بعضی از انواع توریسم و فعالیت‌های تفریحی قابل‌قبول‌اند اما برخی نه و آن فعالیت‌هایی که قابل‌قبول هستند باید